

G'ARBIY YEVROPANING NAVOIY BILAN TANISHUV TARIXI

Sarvinoz Rajabboyeva

SamDCHTI magistratura bosqichi talabasi

Annotatsiya. *Alisher Navoiy turkiy adabiyot tarixida juda muhim o'rin egallagan buyuk shoir va mutafakkirdir. Uning asarlari XV asrdayoq Sharq mamlakatlarida mashhur bo'lgan. Keyinchalik Navoiy ijodi G'arbiy Yevropa olimlari e'tiborini ham tortgan. XVIII–XIX asrlarda sharqshunoslik fanining rivojlanishi natijasida yevropalik olimlar turkiy adabiyot va madaniyatni o'rganishga kirishgan va shu orqali Navoiy asarlari bilan tanishgan. Ular Navoiyning asarlarini o'rganib, ilmiy maqolalar yozgan va ayrim asarlarini Yevropa tillariga tarjima qilgan. Ushbu maqolada G'arbiy Yevropa olimlarining Alisher Navoiy bilan tanishuv jarayoni, uning asarlarining Yevropaga kirib borishi va yevropalik olimlar tomonidan berilgan baholar haqida ma'lumot beriladi.*

Kalit so'zlar: *Alisher Navoiy, G'arbiy Yevropa, turkiy adabiyot, sharqshunoslik, tarjima*

Alisher Navoiy (1441–1501) turkiy adabiyot tarixida juda katta o'rin egallagan buyuk shoir va mutafakkirdir. U o'z asarlarini asosan chig'atoy tilida yozgan va bu tilning adabiy til sifatida rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Navoiyning eng mashhur asarlaridan biri “Xamsa” hisoblanadi. Bu asar besh dostonidan iborat bo'lib, ular “Hayrat ul-abror”, “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Sab' ai sayyor” va “Saddi Iskandariy” dostonlaridir. Bu dostonlarda shoir insoniylik, sevgi, adolat va bilimning ahamiyati haqida fikr yuritadi. Masalan, “Hayrat ul-abror” dostonida Navoiy insonning haqiqiy qadri uning boshqalarga bo'lgan munosabati bilan o'lchanishini ta'kidlaydi:

“Odamiy ersang, demagil odami,
Oniki yo'q xalq g'amidin g'ami.”

Bu misralarda shoir inson boshqalarning dardini tushunishi kerakligini aytadi. Navoiyning bu kabi g'oyalari nafaqat Sharq adabiyotiga, balki keyinchalik G'arb olimlariga ham katta ta'sir ko'rsatgan. G'arbiy Yevropa olimlarining Alisher Navoiy ijodi bilan tanishuvining ilk bosqichlari XVIII asr oxiri va XIX asr boshlariga to'g'ri keladi. Bu davrda Yevropada Sharq mamlakatlari tili, tarixi va adabiyotini o'rganishga qiziqish kuchaya boshlagan. Sharq qo'lyozmalari Yevropaning kutubxonalari va ilmiy markazlariga olib kelinib, olimlar tomonidan o'rganilgan. Aynan shu jarayon orqali Navoiy nomi ham G'arb ilmiy muhitida paydo bo'la boshladi. Dastlab Navoiy haqida ma'lumotlar turkiy va fors adabiyoti haqida yozilgan umumiy ilmiy ishlarda tilga olingan. Keyinchalik ayrim sharqshunos olimlar Navoiy ijodini alohida o'rganishga kirishgan. Masalan, venger olimi Hermann Vambery Markaziy Osiyo bo'ylab sayohat qilib, turkiy xalqlar adabiyoti haqida yozgan va Navoiyni chig'atoy adabiyotining eng muhim shoirlaridan biri sifatida ta'riflagan. Shu tariqa Navoiy asarlari va uning adabiy merosi

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

G'arbiy Yevropa ilmiy doiralariga kirib bora boshlagan va keyinchalik bu qiziqish yanada kengaygan.

XIX asrda mashhur venger sharqshunosi Hermann Vambéry Markaziy Osiyo va turkiy xalqlar madaniyatini o'rganishda katta hissa qo'shgan olimlardan biri hisoblanadi. U o'z ilmiy qiziqishi sababli Markaziy Osiyoga sayohat qilib, bu hududning tili, urf-odatlarini, madaniyati va adabiyoti haqida ko'plab ma'lumotlar to'plagan. Vambéry safarlari davomida turkiy xalqlarning yozma merosi bilan tanishib, ayniqsa Alisher Navoiy ijodiga katta e'tibor qaratgan. U o'z asarlarida Navoiy nafaqat yirik shoir, balki turkiy adabiy tilning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan ijodkor ekanini ta'kidlaydi. Vambéry Navoiyning ijodi orqali chig'atoy tilining adabiy imkoniyatlari keng namoyon bo'lganini alohida qayd etadi. U o'z tadqiqotlaridan birida shunday yozadi: "Among the poets who wrote in the Chagatai language, Alisher Nawa'i holds the highest place, and his works demonstrate the richness and expressive power of the Turkic literary language." Shuningdek, Vambéry Navoiyning asarlari Sharq xalqlari orasida keng tarqalganini ham ta'kidlaydi. Uning fikricha, Navoiy ijodi turkiy adabiyotning shakllanishida muhim bosqich bo'lgan. "The fame of Nawa'i spread widely among the Turkic peoples, and his poems became an important part of their literary tradition." – deya ta'kidlagan olim o'z asarlarida. Bu fikrlar orqali Vambéry Navoiy ijodining nafaqat Markaziy Osiyoda, balki ilmiy tadqiqotlar orqali G'arb olimlari orasida ham tanila boshlaganini ko'rsatadi. Bu fikr shuni ko'rsatadiki, Yevropa olimlari ham Navoiy ijodining turkiy adabiyotdagi o'rnini juda yuqori baholagan. Vambéryning sayohatlari va ilmiy ishlari orqali Yevropada Markaziy Osiyo madaniyatiga bo'lgan qiziqish yanada kuchaygan. Uning kitoblari orqali ko'plab o'quvchilar va olimlar Navoiy nomi bilan tanishgan.

XX asrda Alisher Navoiy ijodini ilmiy jihatdan o'rganish yanada kengaydi va tizimli tus oldi. Bu davrda rus hamda yevropalik sharqshunos olimlar turkiy adabiyot tarixini chuqurroq tadqiq qilishga kirishdilar. Ayniqsa, Navoiy merosini o'rganishda mashhur sharqshunos olim Evgeniy Eduardovich Bertels katta ilmiy ishlar olib bordi. U Navoiy hayoti, ijodiy faoliyati va uning asarlarining badiiy hamda tarixiy ahamiyatini keng tahlil qilgan olimlardan biri hisoblanadi. Bertels ko'plab qo'lyozma manbalarni o'rganib, Navoiy ijodini turkiy adabiyot tarixining muhim bosqichi sifatida baholadi. Uning ilmiy tadqiqotlari natijasida Navoiy ijodi faqat Markaziy Osiyo doirasida emas, balki xalqaro ilmiy muhitda ham kengroq tanila boshladi. Bertels o'z asarlarida Navoiy turkiy adabiyot taraqqiyotida alohida o'rin tutishini ta'kidlab, shunday yozadi: "Navoi is one of the greatest poets of the Turkic world, whose works played a decisive role in the development of Chagatai literature and the formation of a rich Turkic literary tradition."

Bertels Navoiyning ijodini o'rganishda uning adabiy merosini faqat she'riyat nuqtai nazaridan emas, balki tarixiy va madaniy jarayonlar bilan bog'liq holda ham tahlil qiladi. Uning fikricha, Navoiy nafaqat buyuk shoir, balki davlat arbobi, madaniyat homiysi va ilm-fan rivojiga katta hissa qo'shgan shaxs ham hisoblanadi. U Navoiy faoliyati orqali XV

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

asr Markaziy Osiyosida adabiyot va madaniyatning qanday rivojlanganini ko'rsatishga harakat qilgan. Shu sababli Bertels Navoiy merosini o'rganishda tarixiy kontekstga ham alohida e'tibor qaratadi. U o'z tadqiqotlaridan birida Navoiyning adabiyot rivojidagi o'rnini quyidagicha izohlaydi: "The literary heritage of Navoi reflects not only the artistic achievements of his time, but also the cultural and intellectual life of Central Asia in the Timurid period." Bertelsning ilmiy ishlari natijasida Navoiy asarlarining ilmiy nashrlari tayyorlandi va ular keng tadqiq qilina boshladi. Aynan XX asr davomida Navoiy asarlarining ayrim qismlari rus va boshqa yevropa tillariga tarjima qilindi. Bu tarjimalar orqali Navoiy ijodi yanada kengroq o'quvchilar doirasiga yetib bordi. Natijada G'arb ilmiy muhitida turkiy adabiyot tarixiga bo'lgan qiziqish kuchaydi. Bertels va boshqa sharqshunos olimlarning tadqiqotlari tufayli Navoiy ijodi dunyo adabiyotining muhim qismi sifatida baholana boshladi va bugungi kunda ham ko'plab ilmiy tadqiqotlarda o'rganilmoqda.

Bugungi kunda Alisher Navoiy ijodi nafaqat O'zbekistonda, balki dunyoning ko'plab mamlakatlarida ham o'rganilmoqda. Ayniqsa, Yevropa va Amerika universitetlarida turkiy adabiyot, Markaziy Osiyo tarixi va madaniyati bo'yicha olib boriladigan ilmiy kurslarda Navoiy asarlariga alohida e'tibor qaratiladi. Sharq adabiyoti tarixini o'rganishda Navoiy merosi muhim manbalardan biri sifatida qoraladi. Uning asarlari nafaqat badiiy jihatdan, balki til tarixi, madaniyat va falsafiy qarashlarni o'rganishda ham katta ahamiyatga ega. Shu sababli ko'plab chet ellik olimlar Navoiy ijodini ilmiy tadqiqot obyekti sifatida o'rganishda davom etmoqda. Mashhur ingliz-amerikalik tarixchi va sharqshunos Edward Allworth ham turkiy xalqlar tarixi va adabiyoti haqida yozar ekan, Alisher Navoiyning adabiyot rivojidagi o'rnini alohida ta'kidlaydi. U Navoiyning ijodi turkiy tilning adabiy til sifatida shakllanishida juda muhim rol o'ynaganini qayd etadi. Allworth o'z tadqiqotlaridan birida shunday yozadi: "Navoi played a decisive role in the development of Turkic literary language and demonstrated that Turkic could serve as a powerful medium for sophisticated literary expression."

Bu fikr Navoiyning turkiy til imkoniyatlarini keng namoyon qilganini ko'rsatadi. Allworthning ta'kidlashicha, Navoiyning ijodi turkiy tilning faqat kundalik muloqot tili emas, balki yuksak badiiy asarlar yaratish mumkin bo'lgan adabiy til ekanini isbotlab bergan. Shuningdek, u Navoiyning asarlari turkiy xalqlar madaniy merosining muhim qismi ekanini ham qayd etadi. Navoiy ijodining ahamiyati faqat til va adabiyot bilan cheklanib qolmaydi. Uning asarlarida insoniylik, do'stlik, adolat va axloq kabi umumiy insoniy qadriyatlar targ'ib qilinadi. Shu sababli Navoiy asarlari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolgan. Ko'plab tadqiqotchilar Navoiyning g'oyalarini o'rganib, ularni zamonaviy madaniyat va adabiyot bilan bog'lab tahlil qilmoqda. Natijada Navoiy merosi nafaqat Sharq mamlakatlarida, balki G'arb ilmiy doiralarida ham qiziqish uyg'otishda davom etmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, G'arbiy Yevropa olimlari Alisher Navoiy ijodi bilan asosan XVIII–XIX asrlarda tanishgan. Sharqshunoslik fanining rivojlanishi bu jarayonda muhim rol o'ynagan. Vambery, Bertels va boshqa olimlar Navoiy asarlarini o'rganib, uning turkiy adabiyotdagi o'rnini yuqori baholagan. Tarjimalar va ilmiy tadqiqotlar orqali Navoiy nomi Yevropada ham mashhur bo'ldi. Bugungi kunda esa Navoiy ijodi dunyo adabiyotining muhim qismi sifatida ko'plab mamlakatlarda o'rganilmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Allworth, E. (1994). The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present. Stanford University Press.
2. Bertels, E. E. (1965). Alisher Navoi. Moskva: Nauka.
3. Navoiy, A. (1965). Xamsa. Toshkent: Fan.
4. Qosimov, B. (2004). O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: O'qituvchi.
5. Vambery, H. (1867). Travels in Central Asia. London: John Murray.

